

De regels en het spel

Over sociale verbondenheid en normoverschrijdend gedrag

*J.M. Praamsma
Utrecht 2004*

"Ook een dief vindt dat je van zijn spullen af moet blijven". Zo vat Cees Schuyt het rapport samen dat hij schreef als lid van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. In het rapport gaat over de normen en waarden van de Nederlandse bevolking en over de vraag of het zinvol en mogelijk is te proberen die normen en waarden te beïnvloeden en bij te sturen. Al aan het begin van de jaren '90 maakten de ministers Ritzen en Hirsch Balin zich zorgen over het verval van 'normen en waarden' in ons land. Sindsdien is het thema niet meer weggeweest uit het politieke debat. Met de komst van het CDA-premier Balkenende staat het onderwerp weer hoog op de agenda. De wetenschappers van de WRR werd daarom gevraagd beschikbaar wetenschappelijk onderzoek te inventariseren en advies uit te brengen. Op 8 december 2003 presenteerden zij het rapport "*Normen en waarden en de last van het gedrag*"¹. De belangrijkste conclusie van het rapport is dat we het allemaal wel eens zijn over de belangrijkste waarden, maar dat we ons vaak zelf niet houden aan de normen die daar bij horen: We vinden dat iedereen in principe gelijk is, maar toch is discriminatie aan de orde van de dag.

In 2002 vraagt het eerste kabinet Balkenende de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) na te gaan wat nu eigenlijk de gemeenschappelijke waarden in onze samenleving zijn. De gedachte achter die vraag is dat met elkaar samenleven alleen goed gaat zolang er bepaalde normen en waarden zijn die door iedereen erkend en gedeeld worden. Die gemeenschappelijke grondslag voor het samenleven is volgens de regering aan slijtage onderhevig. Dat zou vooral blijken uit een tweetal actuele maatschappelijke kwesties die in dat verband genoemd worden.

(1) De toenemende waardenpluriformiteit als gevolg van toenemende multiculturaliteit.

¹ 'Normen en waarden en de last van het gedrag', WRR-publicatie nr. 68

(2) *Het toenemend normoverschrijdend gedrag (variërend van lichte criminaliteit tot belastingontduiking, van onbeschoft taalgebruik of door rood rijden tot zware gewelddelicten)*

De vraag die daarop aan de WRR werd gesteld was drieledig.

- (1) *Welke gemeenschappelijke waarden binden onze samenleving?*
- (2) *Over welke waarden zouden in onze samenleving conflicten kunnen rijzen?*
- (3) *Welk beleid zou de overheid kunnen voeren op het gebied van normen en waarden?*

Volgens regeerakkoord uit 2002 ligt het in de bedoeling naar aanleiding van het advies van de WRR te komen tot een vorm van morele herbewapening onder het motto *'fatsoen moet je doen!'* waarbij een bijzondere rol was weggelegd voor opvoeding, onderwijs en inburgering van nieuwkomers (immigranten en asielzoekers). Zo schrijft de regering in het strategisch akkoord van 2002 over het veiligheidsbeleid:

"Veiligheid begint met een gedeeld besef van waarden en normen, van de wijze waarop we elkaar aanspreken op normoverschrijdend gedrag, van de wijze waarop we jongeren opvoeden. Het kabinetsbeleid dient zich met kracht te richten op al deze elementen die het veiligheidsklimaat bepalen". En in de regeringsverklaring van dat jaar schrijft ze: *"Een samenleving bestaat bij de gratie van gemeenschappelijke waarden en normen waar een ieder zich aan verbindt. Burgers zijn geen consumenten van de samenleving, zij zijn er verantwoordelijk voor. Zij mogen aangesproken worden op het motto: 'fatsoen moet je doen'. Het kabinet gaat het belang van waarden en normen actief uitdragen".*

Een vaag begrippenpaar

Ondanks deze ferme en heldere taal constateert de WRR in de inleiding van haar rapport dat het vraagstuk van 'waarden en normen' zich lastig laat definiëren. In de inleiding van het rapport schrijft ze:

"De hernieuwde aandacht voor de problematiek van waarden en normen in de Nederlandse samenleving is voortgekomen uit een zeker onbehagen. De discussie duidt op een niet precies omschreven gevoel dat de sociale binding in de huidige samenleving aan het verminderen is, het vertrouwen tussen burgers onderling en tussen burgers en overheid verslechterd is en dat in toenemende frequentie gedragingen worden geconstateerd die in strijd komen met elementaire waarden en normen. Hierbij valt onder andere te denken aan voorvallen van geweld op straat, agressie op scholen, in ziekenhuizen en in het openbaar vervoer, bedreigingen van politici en medeburgers".

Voor een goed begrip is het volgens de WRR belangrijk dat allereerst twee zaken die in de vraag van de regering door elkaar lopen, uit elkaar gehaald worden: de vraag naar gemeenschappelijkheid dan wel pluriformiteit van waarden enerzijds en de vraag naar het normoverschrijdend gedrag anderzijds.

Waardenpluriformiteit

Met betrekking tot de eerste vraag constateert de WRR, op grond van gegevens van het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP), dat er in ieder geval een brede consensus bestaat wat betreft de waarden van rechtsstaat en democratie in een open, vrije samenleving. Daarbinnen is er inderdaad sprake van een sterke waardenpluriformiteit, maar de democratische rechtsstaat heeft volgens de WRR voldoende instrumenten om die verschillende waarden tot hun recht te laten komen en waardenconflicten tot een oplossing te brengen. Over een gebrek aan gedeelde moraal hoeven we ons dus geen zorgen te maken. Sterker nog: pluriformiteit van waarden getuigt juist van een dynamische en levendige samenleving, mits binnen de grenzen van een algemeen aanvaarde publieke moraal, de moraal van de vrije democratische rechtsstaat.

Het is dan ook die moraal die de grenzen aangeeft van de ruimte die er is voor de veelheid aan waarden. Die grenzen worden bereikt als bijvoorbeeld groepsnormen individuen verhinderen persoonlijke keuzes te maken. In dat geval wordt het beginsel van persoonlijke vrijheid geweld aangedaan. Maar ook daar waar normen van groepen in de samenleving op gespannen voet staan met de beginselen van de democratische rechtsstaat is de WRR buitengewoon mild in haar oordeel. De overheid dient in dat geval na te gaan of werkelijk de waarden van de democratische rechtsstaat gebruuskerd worden. Alleen in dat geval moet de overheid ingrijpen. In andere, minder ernstige gevallen moet het waardenconflict bespreekbaar gemaakt worden of het moet soms zelfs (tijdelijk) worden geaccepteerd. Reden voor deze voorzichtige opstelling is dat het aanvaarden van verschillen en het 'dulden' van het voortbestaan van bepaalde waardeconflicten een noodzakelijke voorwaarde is voor het in stand houden van een pluriforme samenleving en het voorkomen van totalitaire alternatieven. De rol van de overheid is vooral die van gespreksleider: *"In situaties die niet zonder meer onwettig zijn, maar wel zodanig conflictueus dat oplossingen nodig zijn, heeft de overheid een procedurele rol te vervullen: de verschillen bespreekbaar maken en zorgen voor goede conflictbeslechtende mechanismen, van formele en van informele aard"*.

Op het gebied van de waarden kan de overheid volgens de WRR niet zoveel doen en dus ook niet zoveel winnen. De adviesraad ziet op dit punt voor de overheid

een uitermate bescheiden rol weggelegd. De overheid heeft zich in principe te beperken tot de waarden die samenhangen met het behoud van de democratische rechtsstaat. Daarbinnen moet ze waar mogelijk proberen de waardenpluriformiteit de ruimte te geven, te stimuleren en te ondersteunen. Maar het primaat op het gebied van normen en waarden ligt bij de instituties in de samenleving zelf. Van een beschavingsoffensief van de kant van de overheid kan dus – als het aan de WRR ligt – geen sprake zijn.

Normoverschrijding

Het probleem op het gebied van normen en waarden ligt dus niet zozeer op het gebied van al dan niet de gedeelde waarden, maar in het feit dat mensen zich niet naar die algemeen gedeelde waarden gedragen. Kennelijk leiden algemeen gedeelde waarden niet tot algemeen gedeeld gedrag. Er is een discrepantie tussen beleden moraal en gepraktiseerd gedrag. Het is dat normoverschrijdend gedrag dat leidt tot irritatie en gevoelens van onveiligheid.

Volgens de WRR is een zekere mate van normoverschrijdend gedrag onvermijdelijk bijverschijnsel van maatschappelijk samenleven. De raad stelt "*(...) dat er in bijna alle tijden en culturen een groep adolescenten en jonge mannen is die mogelijkheden zoekt om hun behoefte aan agressie en geweld op enigerlei wijze te botvieren. Waar zij vroeger jaarmarkten, kermissen en protestdemonstraties aangrepen voor een stevige vechtpartij, zijn nu voetbalwedstrijden, houseparty's, het openbaar vervoer en - nog steeds - demonstraties geschikte gelegenheden. De (over)gevoeligheid van de samenleving voor dergelijke vormen van geweld lijkt echter toegenomen, waardoor zij steeds minder worden geaccepteerd als een weliswaar onprettig, maar niettemin 'normaal' maatschappelijk (bij)verschijnsel*".

Anders gezegd: We zijn juist kritischer en minder tolerant geworden waar het gaat om normoverschrijdend gedrag. Die conclusie sluit aan bij de eerdere constatering dat Nederlanders over het algemeen tamelijk eensgezind zijn over de belangrijkste waarden en normen en dat het vraagstuk van de normoverschrijding veeleer ligt in de discrepantie tussen zeggen en doen.

Wel constateert de WRR dat in sommige gevallen van *collectieve* normoverschrijding een omslagpunt bereikt wordt. Gebrek aan voldoende formele en/of sociale controle kan er toe leiden dat het vertrouwen in bestaande normen wordt ondermijnd. "*Om zwartrijden sterk te verminderen volstaat het niet om de conducteur terug te brengen op de tram, omdat inmiddels veel reizigers de norm van 'betalen voor de rit' niet meer onderschrijven en de schaamte vanwege het betrapt worden op zwartrijden bij velen is verdwenen*". In dergelijke situaties

vergt herstel van normconform gedrag veel energie en volstaat herstel van formele controle meestal niet. Informele sociale controle en expliciete accentuering van de betrokken normen zijn nodig om norm en gedrag weer met elkaar in overeenstemming te brengen

Maar de WRR blijft daarbij voorzichtig en genuanceerd. Niet alle normoverschrijdend gedrag is volgens de raad problematisch. Er moet onderscheid gemaakt worden tussen verschillende vormen en gradaties in dat gedrag. Er is overschrijding van informele niet-wettelijk vastgelegde ‘fatsoens’-normen en er is overschrijding van formele wettelijk vastgelegde normen. Bovendien is er onderscheid tussen lichte, irriterende of hinderlijke normoverschrijdingen en zware, onacceptabele normoverschrijdingen. In de termen van de WRR: er moet onderscheid gemaakt worden tussen ‘onwettig’ gedrag en ‘onprettig’ gedrag. In haar reactie op verschillende vormen van normoverschrijdend gedrag moet de overheid dan ook maat weten houden. Bij lichtere overschrijdingen past vooral het bespreekbaar maken van het ‘onprettige gedrag’. Bij zwaardere en ondukbare normoverschrijdingen past een formeel juridisch handhavingsbeleid. Bij deze laatste categorie is duidelijk een taak voor de overheid weggelegd – en het is juist deze categorie overschrijdingen die de laatste vijftien jaar sterk is gegroeid.

Maar ook in het geval van zware normoverschrijdingen moet de oorzaak volgens de WRR niet gezocht worden in verval van waarden. Volgens de raad wordt gewelddadig, agressief en crimineel gedrag vooral aangetroffen bij jongeren tussen de vijftien en dertig jaar die vaak opereren in groepen waarbinnen andere normen gelden dan die welke in de samenleving als geheel gedeeld worden. Maar ook dat hoeft niet te betekenen dat individuele leden van een zo'n groep algemene waarden en normen niet onderschrijven. Het normoverschrijdend hangt volgens de WRR vooral samen met de marginale maatschappelijke positie van deze groepen en met hun ‘onvermogen in de gewone maatschappij een plaats te veroveren of erkenning te krijgen’. Niet toevallig treffen we in die groepen vooral jongeren uit immigrantenmilieus aan. Gekoppeld aan een gebrek aan formele en informele controle in veel openbare ruimten kan dat leiden tot vormen van agressief of crimineel gedrag. Voorkomen van dergelijk gedrag heeft dan niet zozeer te maken met morele herbewapening, maar veel meer met sociaal beleid dat gericht is maatschappelijke integratie, sociale cohesie en herstel van informele sociale controle.

Aanbevelingen

Op grond van haar analyses komt de WRR tot een aantal aanbevelingen die in een drietal punten zijn samen te vatten.

(1) Bescherming van de waarden democratische rechtsstaat

In de eerste plaats concludeert de WRR dat de overheid op het gebied van de waarden en normen eigenlijk alleen een taak heeft in de bescherming van de waarden van de democratische rechtsstaat. Daar hoort bij dat ze er zorg voor draagt dat rechten van burgers niet geschonden worden en dus (ernstige) normoverschrijdingen bestreden worden. In het doorgeven van de waarden van de rechtsstaat speelt ook het onderwijs een rol.

(2) Stimuleren van waardenpluriformiteit

Binnen die democratische rechtsstaat moet de overheid de dynamiek van de waardenpluriformiteit stimuleren. Dat kan door het stimuleren van het (multiculturele) gesprek over normen en waarden. Maar het kan en moet ook door maatschappelijke organisaties (bedrijven, instellingen) die publieke taken vervullen te laten nadenken over zowel de interne gedragsregels als de effecten van hun activiteiten op het gedrag in de samenleving als geheel. Daarbij moet gedacht worden aan het opstellen van huisregels, gedragscodes en andere vormen van zelfregulering (zoals het instellen van inspecties). De overheid zou deze vaak minder goed meetbare aspecten ook mee moeten nemen in de beoordeling van zulke organisaties. Voor het onderwijs geldt dat ze als één van die maatschappelijke organisaties moet worden gezien.

(3) Preventie van marginalisering en ontsporing

Tot slot ziet de WRR voor de overheid vooral een preventieve taak in het bestrijden van marginalisering en uitsluiting van zwakkere groepen in de samenleving en het beschikbaar stellen van opvoedingsondersteuning voor wie daar behoefte aan heeft.

Beschavingsoffensief?

De WRR neemt in haar rapport dus een standpunt in dat sterk afwijkt van het beleid dat de inzet is van de kabinetten Balkenende I en II – en dat aansluit bij het politieke debat van de afgelopen jaren. Dat beleid is het beste te typeren als een nieuw beschavingsoffensief, gericht op de morele heropvoeding van de bevolking, waarbij een belangrijke taak is weggelegd voor onderwijs, opvoeding en inburgering.

De WRR relateert echter de noodzaak van zo'n offensief (er is niks mis met onze waarden). In zoverre er een probleem is met onze moraal heeft dat te maken met de *navolging* van regels die met de mond beleden worden. Oplossingen liggen niet zozeer op het terrein van onderwijs, opvoeding of inburgering, maar moeten gezocht worden in het herstel van formele en vooral informele sociale

controle en in de groei van sociale integratie en verbondenheid. Wat betreft het beleid op het gebied van waarden en normen kan de WRR de overheid alleen maar manen tot bescheidenheid.

Ontvangst in de media

In de weken na het verschijnen wordt het rapport in de media vooral met instemming begroet. De eerste reacties op het advies van de WRR bevestigen vooral het beeld dat het ontbreken van een gedeelde moraal het probleem niet is. Integendeel. De Amsterdamse socioloog Jan Willem Duyvendak beklemtoont in zijn reactie in de NRC van 9 december dat Nederlanders juist erg eensgezind zijn als het gaat om hun waardeoordelen.

"Kijken we naar opvattingen op het gebied van zeden dan keurt 84% een buitenechtelijke relatie af, keurt daarentegen 90% een seksuele relatie voor het huwelijk goed, evenals dat 79% dat voor homoseksualiteit doet. Tussen 1965 en 1997 daalde de opvatting dat gehuwden gelukkiger zijn van 60% naar 14% en wat verder van de zeden af verminderde in dezelfde periode het percentage respondenten dat buitenshuis werken van vrouwen bezwaarlijk vond van 84% naar 18%. Op het terrein van religie kent Nederland een heel hoog percentage ongelovigen (nog maar 24 % geloofde in 1997 in God) maar desalniettemin is 85% van de gehele bevolking het oneens met de stelling dat het een goede zaak zou zijn als de kerken zouden verdwijnen. Opvallend is bovendien dat de verschillen tussen generaties bij veel kwesties relatief klein zijn. Deze homogeniteit valt te verklaren uit het feit dat deze opvattingen al zo'n 35 jaar bij grote delen van de bevolking bestaan".

Over een groot aantal zaken zijn we het roerend met elkaar eens. Zo zeer zelfs dat het volgens Duyvendak voor nieuwkomers lastig is in de samenleving te integreren. In een meer pluriforme samenleving is het gemakkelijker met je eigen waarden een plek te vinden, dan wanneer je met een min of meer hecht blok aan waarden wordt geconfronteerd. Dat neemt niet weg dat zelfs de nieuwkomers zich betrekkelijk snel de algemeen gedeelde Nederlandse moraal eigen maken. Volgens Duyvendak spoort de tweede generatie al behoorlijk met het standaardbeeld.

Sociale verbondenheid en sociale controle

Normoverschrijdend gedrag kan dus maar moeilijk zijn oorsprong vinden in onduidelijkheid of onenigheid over waarden.

Hans Kribbe en Luuk van Middelaar, beiden als politiek filosoof werkend voor de Europese Commissie, beklemtonen in hun reactie in de NRC van 3 januari 2004 het verschil tussen waarden en normen dat ook door de WRR wordt gemaakt. In het debat lijkt het alsof "*waardenennormen*" één woord is. Volgens Kribbe en Middelaar moet er onderscheid gemaakt worden. Bij waarden zou het dan gaan om wat in het leven werkelijk van belang gevonden wordt, om wat zin geeft aan het leven. Als voorbeelden van waarden noemen zij geluk, schoonheid en autonomie. Bij normen gaat het om iets heel anders. Normen vormen de spelregels van de samenleving die het mogelijk maken dat mensen met verschillende waarden toch vreedzaam en zonder elkaar te hinderen samenleven. Normen reguleren het sociale en maatschappelijke verkeer. Problemen in het verkeer hebben te maken met het zich niet aan die regels houden. Ze hebben niets met waarden van doen. Ons probleem zit volgens Kribbe en Van Middelaar in het feit dat we ons niet meer houden aan de normen. Pluriformiteit van waarden is er altijd geweest en is het probleem niet, sterker nog, ze vormt eigenlijk de kracht en dynamiek van de samenleving.

Maar hoe komt het dan dat we ons niet meer aan die normen houden? Heeft dat niet toch te maken met wat we wel en niet belangrijk vinden in het leven? Lukas Spengler (voormalig adviseur van de WRR) stelt deze vraag in de NRC van 10 december. Volgens hem komt gedrag volgens de geldende normen niet vanzelf tot stand. Het vraagt inspanning, inzet en motivatie. Die inspanning wordt alleen geleverd als iemand zich betrokken voelt bij een situatie, als de situatie er voor hem toe doet, als hij zich er mee verbonden voelt. En dat is in een samenleving die steeds anoniemer, grootschaliger en onpersoonlijker wordt steeds minder het geval.

De betrokkenheid waar Spengler over spreekt wordt door sociologen en psychologen "*sociale verbondenheid*" of "*social connectedness*" genoemd. Uit verschillende onderzoeken in Nederland en in Amerika blijkt dat "*social connectedness*" een goede voorspeller is van onder meer antisociaal gedrag².

Waar Spengler van sociale verbondenheid en betrokkenheid spreekt heeft columnist Hofland het in zijn reactie in de NRC van 10 december over de rol van de sociale controle. Ook volgens Hofland ligt de oorzaak van normoverschrijdend gedrag vooral in de desintegratie van de sociale verbanden die de stap van waarden naar gedrag zouden moeten ondersteunen.

² M. de Winter, *Beter Maatschappelijk Opvoeden, Hoofdlijnen van een eigentijdse participatie-pedagogiek*, Assen 2000.

"Alle deskundigen zijn het erover eens dat sociale controle bij de handhaving van normen en waarden een belangrijke functie heeft. Deze controle wordt het doelmatigst uitgevoerd in hechte, duurzame gemeenschappen waarmee degenen die er deel van uitmaken zich als van nature vereenzelvigen. Grote of kleine bedrijven, clubs, partijen, buurten, verenigingen, vakbonden, het hindert niet wat, zolang een zekere trots en solidariteit bewaard blijven. Economische ontwikkelingen, fusies en overnames, reorganisaties, technische vernieuwingen, massa-ontslagen hebben hechte verbanden uit elkaar getrokken. Daardoor is vooral de afgelopen kwart eeuw de continuïteit op talloze manieren abrupt afgebroken, ook in het persoonlijk leven. Tja, de maatschappij is harder geworden, zegt men. Dat is een eufemisme. Genadeloos komt er vaak dichterbij. Daarop volgt verbittering".

NRC columnist Leo Prick voegt daar in de krant van 20 december aan toe dat die fusies, reorganisaties en schaalvergroting ook aan het onderwijs niet voorbij zijn gegaan. Kleine scholen gaan op in grootschalige onderwijsondernemingen. Reorganisaties leiden bovendien tot het uiteenvallen van docententeams, het verdwijnen van de emotionele band van docenten met de eigen school en de voortdurende zorg om het behoud van de eigen betrekking. Het gevolg is volgens Prick dat veel leerlingen hun schooltijd doorbrengen in een onpersoonlijke grootschalige en anonieme omgeving. Prick sluit daarmee aan bij de stelling van de WRR dat normen en waarden niet thuis horen in een apart schoolvak, maar veel meer te maken hebben met het schoolklimaat.

De ontwikkeling waar zowel Spengler, Hofland als Prick naar verwijzen wordt door sociologen wel aangeduid als de overgang van *Gemeinschaft* naar *Gesellschaft*. Het gaat daarbij om meer dan alleen 'individualisering'. Het begrip *Gemeinschaft* staat voor de hechte relatief gesloten samenleving die georganiseerd is rond informele persoonlijke contacten. Het is het beeld van de dorpsamenleving waar iedereen iedereen kent en zich bij elkaar en elkaars bestaan betrokken weet. *Gesellschaft* staat dan voor het tegenbeeld: de moderne stedelijke samenleving, die georganiseerd is rond formele en onpersoonlijke relaties en die gekenmerkt wordt door anonimiteit, zakelijkheid en grootschaligheid. In de *Gemeinschaft* zijn zowel sociale controle als het gevoel van sociale verbondenheid veel groter dan in de *Gesellschaft*.

Jeugdcriminaliteit

De jeugdcriminaliteit is in het geheel van het normoverschrijdend gedrag een verhaal apart. Volgens de Leidse gezinspedagoog Rien van IJzendoorn (Trouw, 11 december) zijn daar noch opvoeding noch het gebrek aan sociale cohesie de belangrijke determinanten. Hij vindt het terecht dat ook de WRR op dit punt niet

alle normoverschrijdend gedrag van jongeren over een kam scheert. Voor een goed begrip van de jeugdcriminaliteit moet volgens Van IJzendoorn onderscheid gemaakt worden tussen tenminste twee categorieën.

Aan de ene kant is er een kleine groep jongeren die bezig is een echte criminele carrière te ontwikkelen. Het gaat om jongeren met een genetische aanleg die meer kans geeft op agressie en delinquentie. In combinatie met een excessief tekortschietende opvoeding die gekenmerkt wordt door mishandeling, verwaarlozing en het voorgaan in crimineel gedrag kan dat leiden tot zeer ernstige vormen van normoverschrijding. Ondersteuning van opvoeders of ingrijpen in de opvoedingssituatie is in dat geval volgens Van IJzendoorn zonder meer geboden.

Maar er is daarnaast ook een grote groep jongeren, die weliswaar zorgt voor soms hinderlijke normoverschrijding, maar van wie het gedrag voor een groot deel tot de categorie 'baldadigheid' gerekend mag worden. Normoverschrijdend gedrag moet hier volgens Van IJzendoorn vooral verklaard worden vanuit de druk van de groep, waaraan jongeren zich maar moeilijk kunnen onttrekken.

"Weerstand bieden aan de sociale druk van de groep is weinig mensen, laat staan jonge mensen, gegeven. Het is dus zaak om voor tegendruk te zorgen, en te voorkomen dat adolescenten gekke dingen gaan doen waarover ze na afloop ook zelf schuldgevoelens zullen koesteren. Ouders voelen zich vaak machteloos en zien hun kind soms in korte tijd van zich vervreemden onder invloed van 'verkeerde vrienden'. Hier moet de staat het gezin een steun in de rug bieden door voor strakke controle op regelovertredend gedrag te zorgen, vooral als dit gedrag voortkomt uit groepsconformisme. Voetbalvandalisme en harddruggebruik in openbare gelegenheden zijn goede voorbeelden en zouden harder aangepakt moeten worden".

Verder moeten we ons over dit normoverschrijdend gedrag volgens Van IJzendoorn niet te veel zorgen maken. Het maakt deel uit van de ontwikkeling van jongeren die op zoek zijn naar hun eigen identiteit en hun plaats in de samenleving. Het is meer normverkenning dan normoverschrijding.

"Jongeren moeten de gelegenheid hebben te experimenteren, en ze moeten in staat zijn de grenzen van het toelaatbare te verkennen. Maar het experiment moet ook op tijd worden afgebroken door de overheid, om escalatie met onnodige schade te voorkomen. Als ouders er niet meer van op aankunnen dat hun opgroeiende kinderen in het publieke domein (zoals op school of in het uitgaansleven) veilig zijn, blijft de overheid in gebreke, niet de ouders die vanwege hun 'opvoedingstekorten' worden aangeklaagd".

Ook in het geval van de jeugdcriminaliteit is het niet het gebrekkige waardenbesef, maar de maatschappelijke positie van jongeren, die aanleiding is tot normoverschrijdend gedrag. Ook volgens Van IJendoorn zou het overheidsbeleid zich dan ook daarop moeten richten.

Tot slot

In weerwil van de goede bedoelingen van het kabinet laten het rapport van de WRR én de reacties daarop in de media laten een grote eensgezindheid zien in de relativering van het belang van waarden in de discussie over multiculturaliteit, veiligheid en integratiebeleid. Er is voldoende draagvlak voor de waarden van de democratische rechtsstaat en die rechtsstaat lijkt bovendien de waardenpluriformiteit in de samenleving goed te kunnen kanaliseren. Veel belangrijker is het zorg te dragen voor economische integratie en sociale verbondenheid. Daar ligt de sleutel naar de betrokkenheid die ervoor zou kunnen zorgen dat mensen zich ook gaan gedragen naar de waarden die ze met de mond belijden. Je kunt immers van mensen niet verwachten dat ze zich aan de regels houden als ze niet mogen meedoen met het spel.

Tegen die achtergrond is het dus maar de vraag of er wel behoefte is aan een nieuw beschavingsoffensief in de vorm van waardencommunicatie in onderwijs, opvoeding en inburgeringcursussen zoals dat de regering voor ogen staat. Terecht vraagt politiek filosoof Herman van Gunsteren zich in zijn reactie in Trouw op 13 december dan ook af of deze regering wel zo blij moet zijn met het rapport van haar wetenschappelijke adviseurs, omdat het haar beleidsvoornemens uit het regeerakkoord eigenlijk onderuithaalt. Rond normoverschrijdend gedrag lijken heel andere instrumenten noodzakelijk, dan die welke de regering voor ogen staan.

Een bewerkte versie van deze tekst verscheen op www.pedagogiek.net februari 2004.